

EKHISTORIA

FRÅN BLEKINGE & VISINGSÖ

AV: MATS JOHANSSON, JK 92/96

Ekskogshistoria från Blekinge

Eken har länge varit ett mycket betydelsefullt trädslag i Blekinge. Under årtusender har det satt sin prägel på landskapet, både som skogsbildare men även som en viktig del i ekonomin. Detta avspeglar sig bl a i att man, sedan 1600 talet, har en ek med tre kronor i landskapsvapnet.

För att få en god bild av ekens betydelse i Blekinge så kan det vara intressant att se på hur det hela började. För ungefär 13 000 år sedan hade inlandsisen dragit sig tillbaka från södra delen av Sverige. Landskapet präglades vid denna tid av en vegetationstyp som kan liknas vid vår tids tundra. Ett antal årtusende senare, omkring 8000 f Kr, hade klimatet i Blekinge och Skåne förbättrats så att björken hade möjlighet att etablera sig. Denna björkdominerade period varade i ungefär 500 år. Klimatet blev sedan mildare. Detta gav förutsättning för mer värmekrävande arter att invandra. Det var till en början främst hassel, och sedemera även tall, som började etablera bestånd. Denna tall-hasseltid varade i ungefär 1000 år. Därefter vidtog den postglaciala värmetiden. Denna tid präglas i än större grad av värmekrävande växter. De ädla lövträden ek, alm och lind, samt al invandrade och fick tillsammans med hassel en dominerande roll i skogslandskapet. Dessa ädellövblandskogars glansperiod varade i ca 5000-6000 år. Ungefär 1500 f Kr blev klimatet åter käre och mer hårdiga växter, såsom tall och björk, bredde åter ut sig på bekostnad av ädellövskogen. Så småningom invandrade även bok och gran. Granen hade till en början en ganska blygsam utbredning i landskapet. Vid en skoglig inventering så sent som 1684 fann man granbestånd endast på två platser i Blekinge. Sammanfattningsvis kan man säga att ekens tillbakagång sedan värmetiden fram till medeltiden i huvudsak har berott på klimatförsämring och ökad konkurrens från andra arter.

Under järnåldern man fick tillgång till verktyg som gjorde det möjligt att omdana ekbestånden i större omfattning. Det är dock först under 1300 talet som människan får någon större betydelse för ekskogens tillbakagång. Den mänskliga påverkan berodde på främst två saker. För det första så var man mycket intresserad av att använda ekvirket i olika konstruktioner och därför avverkade man ekskogen. Det andra skälet var att man på grund av befolkningsökning var tvungen att ta nya marker i anspråk för odling och bete, ofta ekbevuxna marker.

Under medeltiden blev ekvirket en allt viktigare råvara. Man började då i ökad utsträckning att använda virket till skepps och fästningsbyggnader. Mot slutet av medeltiden fick virket också en allt större betydelse för kronans skeppsbyggen. Detta ledde till att staten genom lagstiftning försökte skydda eken. Redan i Magnus Erikssons landslag, år 1374, stadgas att all huggning av ek, bok eller andra bärande träd som behövs för skeppsbyggeri eller andra statsändamål, straffas med böter.

Lagstiftningen på området skärps efterhand som ekvirket blir alltmer eftertraktat. Man kan läsa följande i 1734 års lag (som har sitt ursprung från Gustav Vasas 1500 tal): "Ingen hafer macht å Kronones ägor och allmänningar, eller å skattejord at hugga och fälla bärande träd, som äro ek, bok, apel och oxel, eller å hwarjehanda annat sätt them förderfwa. Hwar som thet gör: böte för ek och bok nijo daler, och för apel och oxel tre daler, alt til treskiftes, och gälde träs värde til Konungen". I samma kapitel kan man läsa: "Alle the ther bärande trän å skatte eller Krono jord hugga, skola plantera för hwart trä tu af samma slag, men fyra, ther hygget å Konungens park stedt: värde

ock them sedan, til thes the undan boskaps bet äro vuxne, eller böte för hwart trä, som ej planteras och vårdas, fierdung af bot för olofligt hygge". Trots lagstiftningen så avverkades och skadades sannolikt ekskogen rätt ofta. Det finns många domstolsprotokoll som tyder på detta. Kronan och sin sida bedrev också relativt omfattande avverkningar för att skaffa timmer och ved. En del av timmerfångsten exporterades, via de Blekinska hamnarna, till kontinenten. Man förbrukade också mycket ekvirke inom landets gränser till diverse försvarsanläggningar och skeppsbyggeri.

Ett mycket viktigt skäl till de ekskogsavverkningarna som företogs under slutet av 1600 talet var att kronan behövde bygga fler försvarsanläggningar i de nyerövrade landskapen Skåne och Blekinge. Man byggde försvarsanläggningar i bl a Malmö, Landskrona och Karlshamn. Ektimmerförbrukningen ökade ytterligare omkring år 1680 då man hade beslutat att förlägga Sveriges nya örlogshamn i Karlskrona. I samband med beslutet att anlägga hamnen i Karlskrona så utförde man en ekskogsinventering i landskapet. Inventeringen gav följande resultat: På öarna och längs kusten "kan finnas något, som duger till krumvirke och rotekna men intet rätt stort". Längre in i landskapet fanns dock en "skön ekeskog".

Den olovliga huggningen fortskred under 1700 talet. Det fanns flera skäl till detta, dels gav ekvirket en god extrainkomst för bönderna, dels var eken ofta ivägen där man skulle odla. En viktig del av extrainkomsten bestod i exporten av klappholts, dvs släthyvlade klossar som användes vid boktryckning. För att skydda ekskogen förbjöds dock denna handel år 1748. Att ekskogen kunde vara ett problem i jordbruket beskrev Linné under sin Skånska resa (1751): "Ekar stodo wid Wåferyd til myckenhet i säden, som hade säden warit sådd i eklundar; ty Herrskapet tilstädja icke Bönderna at hugga ned sina trån för åkrens skull".

I slutet av 1700 talet och i början av 1800 talet mildras lagstiftningen om ekskog i viss mån. Genom en förordning 1789 luckrades statens rättighet till ekvirket upp något. Förordningen innebar att ägarna till skattejord fick fri dispositionsrätt över de ekar som kronan inte behövde. År 1805 inskränker man dock rätten till att gälla enbart avverkning av husbehovsvirke. Det finns förmodligen flera förklaringar till att staten mildrar ekskogslagstiftningen. En förklaring är troligen att liberalismens ideer börjar göra sig gällande. Man ansåg att statens skatteinkomster skulle öka om man gav folk ökade möjlighet till att utnyttja råvarorna. Efterhand tillkom förordningar som ytterligare minskade statens inflytande på ekskogen. Den slutgiltiga förordningen kom 1875. Den gav samtliga jordägare rätten att utan lösen disponera den ekskog som växte på deras ägor. Kronans minskade inflytande på ekskogarna samt att dessa skogar började bli uthuggna ledde fram till ett annat spännande kapitel i den Svenska ekhistorien, nämligen "Ekstyrelsen" och "Visingsö ekarna".

Ekplanteringen på Visingsö

Av beskrivningar över Blekinges ekskogar kan man dra slutsatsen att dessa var ganska hårt genomhuggna på lämpligt skeppsbyggnadsvirke i slutet på 1700 talet. Man kan nog tänka sig att detta var fallet i stora delar av landet. Naturligtvis blir staten oroad av detta och man tillsatte i gamal god anda en kommitte som skulle utreda saken ytterligare. År 1819 hade kommittén kommit fram till följande slutsatser:

1. "Att ekskogarnas förfall till stor del beror på stridigheter mellan lagar från olika tider, och att gällande lagar tarvar omarbetning".
2. "Att Kronans ekparker böra vårdas och nya anläggas".
3. "Att till vinnande av kännedom om ekskogarna en generell besiktning måtte utföras i de län, där eken bäst trives och växer".

Uppdraget att utföra besiktningen gavs till överste af Borneman vid flottans konstruktionskår. Han arbetade i flera år med att upprätta länsvisa förteckningar över ekstillgången. Inventeringen visade att man var tvungen att vidta lämpliga åtgärder om man skulle kunna tillgodose flottans behov av ekvirke. De åtgärder man fann lämpliga vidtogs genom beslut av riksdagen 1829. Följande beslutades:

1. "Ägare till skattehemman få fri dispositionsrätt till hemmanens ekskog".
2. "Premie skola utbetalas såväl för utmärkt vård av ung ekskog som för rarare ekpjäser, vilka överlämnas till flottan".
3. "Ekplantering skall ske, företrädesvis på kronomarker, som bliva disponibla". Man hade för avsikt att börja på Bispmotala kungsgård i Östergötland.
4. "Riksdagen godtager förslaget om ekplantering å 125 tunnland per år under 200 år framåt, alltså till sist 25 000 tunnland".
5. "En styrelse för ekplanteringar i riket skall insättas".

Med dessa beslut hade man uppnått två mål, dels att bönderna fick rätt till ekarna på sin mark, dels att man säkrat flottans ekvirkesbehov för lång tid framöver.

År 1828 utför landshövdingen i Jönköping och hovjägmästare af Ström en besiktning av kronoparken på Visingsö. Vid vistelsen på ön lägger hovjägmästaren märke till ett par mycket vackra ekar som växte på kungsgården. Dessa ekar övertygar af Ström om att man borde förlägga den första planteringen på Visingsö, och inte i Östergötland som riksdagsbeslutet sa. Af Ström lyckades också övertyga kungen om att Visingsö var den rätta platsen för kronans ekplantering. Kungen gav af Ström sitt gillande och förordnade honom att leda ekplanteringarna på Visingsö. Arbetet med att plantera ekarna startade hösten 1831. I November månad plöjde man upp det gärde på kungsgården där planteringen skulle äga rum.

Efter en vådlig färd på Vättern, med bla skeppsbrott, kom plantorna från Stockholm fram till Visingsö den 27 November. Plantorna var uppdrivna från ekollon som samlats in från olika delar av Sverige, främst från Östergötland, Stockholmstrakten och Småland. Vid planteringen sattes ekplantorna med ett avstånd på 3,6 m mellan raderna och 1,8 m mellan plantorna. Mellan ekplantorna satte man en blandning av ask, alm och lönn. Vid denna första plantering sattes totalt 23 479 ekar, 18 084 askar, 1 848 almar och 3 835 lönnar. Man använde företrädesvis 4-åriga plantor, men även 7-åriga plantor förekom till en mindre del. Planteringsarbetet fortsatte i samma takt många år framöver. År 1841 hade man hunnit att plantera ek på totalt 479 tunnland (1 tunnland = 0,49 ha). Av naturliga skäl var man tvungen att hjälpplantera vissa bestånd. Vid dessa planteringarna använde man sig av 9-åriga och i vissa fall av 12-åriga plantor.

Omkring 1850 ansåg man att man började bli klar med planteringsarbetet på Visingsö. Till följd av detta sänder Kungen ett brev till chefen för ekplanteringsstyrelsen. I brevet inforrdar kungen uppgifter på lämpliga lokaler att fortsätta ekskogsprojektet på. Kravet på dessa lokaler var, förutom en god ekståndort, att de låg nära segelbart vatten. Man ansåg också att lokalerna skulle vara väl samlade så att inte "uppsikten och vården av ekeskogen bleve för dyr eller omöjlig". De platser man ansåg kunde komma ifråga var Leckö kungsgård och Borgholms hage. År 1858 sänder kungen på nytt brev till ekplanteringsstyrelsen. I brevet framgår bl a "-- Leckö kungsgård om tillhopa 2 400 tunnland blir disponibelt år 1860. Uppdrag åt en skicklig och pålitlig forstman uppmäta och noggrant beskriva all ägora".

Det dröjde dock inte länge innan kungen var tvungen att sända ett nytt brev där han lät meddela följande: "Till svar hava rikets ständer givit till känna, att de ej kunnat lämna sitt bifall. Det nordliga läget och den i allmänhet dyrbara beskaffenheten av kungsgårdens jord ha nämligen föranlett flera betänkligheter i fråga om de föreslagna åtgärderna". Det blev alltså ingen ekplantering på Leckö kungsgård. Ungefär samtidigt började röster höjas som sa att "när staten kan börja draga nytta av mångberörda planteringar, så är det möjligt, att krigsfartygen ej längre byggas av trä, eller ock kunna förhållanderna ha gjort sådana fartyg överflödiga". John Ericssons stålfartyg, monitor, hade gjort stor succe i det Nordamerikanska inbördeskriget 1862. Denna händelse övertygade sannolikt de flesta om att en ny tidsera var på väg. Planerna på en vidare ekplantering skrinlades således. År 1882 samlade man all kronoskog i ett centralt verk som bar namnet Kungl. domänstyrelsen. Ekplanteringen på Visingsö kom i fortsättningen att ingå i ett Domänverksrevir. Det fanns nu inte längre någon anledning att ha en särskild styrelse för ekplanteringarna på Visingsö, så denna upplöstes.

Referenser

- Anon. (1929) Gammalt om eken. Skogen, årg 16. Svenska skogsvårdföreningen. Stockholm.
- Berglund, B. (1955) Eken i Blekinge. Blekingeboken 1955. Blekinge musei- och hembyggdsförbunds förlag. Karlskrona.
- Berglund, O. (1990) Visingsö-ek till regalskeppet Wasa. Ekbladet, nr 5. Ekfrämjandet. Sandby.
- Ohrelius, B. (1984) Från regalskepp till sjörobot. Försvarets materielverk. Stockholm.
- Schotte, G. (1923) Ekplanteringarna på Visingsö. Dansk skoveforenings tidskrift. Köpenhamn.
- Åkerhielm, L. (1950) Ekskogen på Visingsö. Skogsvårdsföreningens tidskrift, nr 3. Föreningen för skogsvård. Stockholm.